

**ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ
СПРЯМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ
С. ГАНТІНГТОНА ТА Ф. ФУКУЯМИ**

На підставі порівняльного аналізу праць С. Гантінгтона та Ф. Фукуями зроблена спроба визначити їхнє розуміння проблеми спрямованості соціальних процесів як базоване на ціннісному підході.

Ключові слова: соціальні процеси, цінності, людська поведінка, міжцивілізаційні відносини, жага визнання, кінець історії.

Концептуальний розгляд проблеми спрямованості соціального процесу потребує з'ясувати, на чому дослідники історії наголошують як на головному в історії, тобто врешті-решт як на головному у природі людини як творця соціальних змін – тобто як саме люди причетні до соціального розвитку або ж що може визначати цілі, гідні людських зусиль у творенні історії. У сучасному світі, де панують глобалізаційні процеси, на новий, більш важливий порівняно з минулим, рівень виходить проблема саме міжцивілізаційних відносин. Нової значущості і навіть гостроти набуває культурна самоідентифікація, яка визначає соціальну поведінку людей. Такі процеси зачіпають і науковий світ. Ціннісні системи різних культур і цивілізацій не лише постають предметом наукових досліджень, але і самі визначають світоглядно-методологічні засади таких досліджень.

Хоча ціннісний аспект соціального пізнання досліджувався науковцями і раніше, Семюел Гантінгтон одним з перших масштабно застосував його до дослідження міжцивілізаційних відносин. Іншою є дослідницька позиція Френсіса Фукуями щодо спрямованості соціальних процесів. Природа соціальної дії людей, за Фукуямою, полягає у бажанні бажань інших, що призводить до боротьби за визнання з іншими індивідами.

Дослідження, пов'язані з проблемою природи поведінки людини як суб'єкта соціуму, сягають ще часів античності. Ця проблема цікавила Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінозу, Г. В. Ф. Гегеля. Проблему соціальних процесів, їх класифікації вивчали П. Бергер, Г. Козирев, П. Сорокін та ін. Витоки, виникнення, підйом, взаємодію, досягнення, занепад та падіння цивілізацій докладно вивчали видатними соціологами, істориками і антропологами, серед яких були: Ф. Бродель, І. Валлерстайн, М. Вебер, М. Я. Данилевский, Е. Дюркгайм, А. Тойнбі, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін. Було створено велику кількість наукових праць, присвячених порівняльному аналізу цивілізацій. Ця література вкрай різна за підходами, методологією та теоріями. Все це дозволяє стверджувати про наявність у філософії різних ціннісних підходів до визначення напрямів, інтенсивності і міри впливу людей на соціальні зміни.

Водночас виявлення ціннісних аспектів у методології філософських досліджень таких видатних філософів сучасності, як С. Гантінгтон та

Ф. Фукуяма, здійснювалося раніше лише побіжно і несистемно. Передусім, дослідження філософських праць С. Гантінгтона та Ф. Фукуями пов'язане з такими іменами: Ш. А. Зейналов [1], А. Кирсанов [2], С. Перселегін [3], О. В. Пруднікова [4], М. Ютанов [5] та ін.

Мета цієї статті – на підставі порівняльного аналізу праць С. Гантінгтона та Ф. Фукуями визначити їхнє розуміння проблеми спрямованості соціальних процесів як базоване на ціннісному підході.

Наразі порівняння концепцій С. Гантінгтона та Ф. Фукуями є досить поширеним, проте у цій статті хотілося б звернути увагу на розуміння ними ролі цінностей у соціальних процесах. Роль цінностей аналізувалася у політологічному аспекті, культурологічному, проте філософського аналізу цієї проблеми в аксіологічному світлі порівняння праць саме С. Гантінгтона та Ф. Фукуями ще не проводилось.

Соціальне пізнання можливе завдяки тому, що суб'єкт пізнання є соціально істотою, яка існує і діє у суспільстві, а, отже, і пізнає. Коли ми досліджуємо суспільство, звертаючись безпосередньо до реального життя, тобто до конкретних суспільств, які існують зараз або існували колись, ми враховуємо багато факторів, наприклад, географічне положення, час існування, менталітет та ін.

Людина ідентифікує себе за походженням, мовою, релігією, історією, цінностями, звичаями та соціальними інститутами, пов'язує себе з певними культурними групами. Найбільш значущими культурні відмінності стали, за Гантінгтоном, у світі після "холодної війни". Таким чином, ідеологічні, політичні, або економічні відмінності втратили свою першість у світових відносинах. Звичайно ж, на рівні політики основну роль відіграють все ті ж національні держави. Проте люди з різною ідеологією, але однією культурою, тепер скоріше об'єднуються на ґрунті спільної культури, на відміну від світу минулого, де ідеологія відігравала одну з головних ролей. Це видно на прикладі міжнародних організацій. Організації (альянси), засновані на культурній спільності, успішніші [6].

Гантінгтон відмічає, що основоположні цінності, соціальні відносини, звичаї і спільні погляди на життя значно відрізняються в різних цивілізаціях. Відродження релігії в більшій частині світу підсилює ці культурні відмінності. Культура можуть змінюватися, природа їх впливу на політику та економічний розвиток може відрізнятися в різні історичні періоди. Проте все одно очевидно, що головні відмінності політичного та економічного розвитку різних цивілізацій знаходять своє коріння у відмінності культур. Це поширюється як на Захід, так і на Схід. Економічний успіх країни обумовлюється культурою цієї країни, як і труднощі, з якими стикаються країни на шляху побудови стабільних демократичних систем. Гантінгтон впевнений, що причини провалу встановлення демократії в більшій частині мусульманського світу багато в чому криються в ісламській культурі [7].

Характер зв'язків між країнами, спільність інтересів або антагонізм, визначаються спільністю чи відмінностями культурних коренів. Важливим є те, що наймогутніші країни світу належать до зовсім різних цивілізацій. Домінуючі моделі політичного та економічного розвитку відрізня-

ються у різних цивілізацій. Наростання державної потужності зміщується від давно пануючого Заходу до не-західних цивілізацій. Змінився і характер глобальної політики, вона стала багатополюсною і поліцивілізаційною [8, 9].

Виходячи з ідей Гантінгтона, можна стверджувати, що цінності багато в чому визначають не тільки соціальну поведінку конкретної людини у конкретному суспільстві. Вони зачіпають набагато вищий рівень людських відносин – міжнародні відносини, міжцивілізаційні відносини. Тобто цінності є спільним мірилом не тільки для індивідів, але і для народів, держав та цивілізацій.

Під впливом модернізації глобальна політика зараз вибудовується по-новому, відповідно до напрямку розвитку культури. Народи і країни зі схожими культурами об'єднуються, народи і країни з різними культурами розпадаються на частини. Політичні кордони все частіше коригуються, щоб збігтися з культурними: етнічним, релігійними та цивілізаційними.

Гантінгтон стверджує, що існують певні фактори, завдяки яким культурна спільність полегшує співпрацю і єдність серед людей, а культурні відмінності ведуть до розколу і конфліктів:

По-перше, у кожного є кілька ідентичностей, які можуть конкурувати одна з одною або доповнювати одна одну: родинні, професійні, культурні, інституційні, територіальні, освітні, релігійні, ідеологічні та інші. Ідентифікації на одному рівні можуть стикатися з тими, що знаходяться на іншому рівні. У сучасному світі культурна ідентифікація набуває все більшого значення в порівнянні з іншими напрямками ідентичності.

По-друге, збільшення значущості є у великій мірі результатом соціально-економічної модернізації на індивідуальному рівні, де через порушення звичних підвалів і відчуження створюється необхідність пошуку більш значущих ідентичностей, а також на рівні суспільства, де зростання могутності і впливу не-західних суспільств стимулюють відродження місцевих ідентичності та культури.

По-третє, ідентичність на будь-якому рівні – особистості, племені, раси, цивілізації – можна визначити тільки через відношення до "інших": іншої людини, племені, раси, цивілізації. Цивілізаційне "ми" і позацивілізаційне "вони" є константами людської історії. У сучасному світі покращення в галузі транспорту та зв'язку призвели до частіших, більш щільних, більш симетричних і більш змістовних контактів серед людей різних цивілізацій. У результаті цього у них посилюється національна ідентичність.

По-четверте, найчастіше конфлікти між країнами і групами, що належать до різних цивілізацій, розгораються зі звичайних причин, мова йде про можливість насадити власні цінності, культуру та інститути в іншій групі в порівнянні з можливістю іншої групи зробити те ж саме з вами.

П'ятий фактор – це повсюдність конфлікту. Людині властиво ненавидіти. Для самовизначення і мотивації людям потрібні вороги: конкуренти у бізнесі, суперники в досягненнях, опоненти в політиці. Звичайно, люди не довіряють тим, хто відрізняється від них і має можливість заподіяти їм шкоду, і бачать в них загрозу. Розв'язання одного конфлікту породжує

особисті, громадські та політичні сили, які дають поштовх до нових конфліктів. У сучасному світі "ними" все частіше і частіше стають люди з інших цивілізацій [10].

Економічні відносини Гантінгтон виділяє окремо. Він говорить, що у світі, що зароджується, вирішальний вплив на структуру торгівлі матимуть культурні зв'язки. Держави відмовляються від незалежності заради міжнародних союзів, створених з країн зі схожою ментальністю, де довіра з'являється на ґрунті взаєморозуміння. Основою економічної співпраці є культурна спільність [11].

Звичайно ж, неможна не згадати про проблему насадження Заходом своїх цінностей в усьому світі. Гантінгтон також звертає увагу на цю проблему. Зараз термін "Захід" повсюдно використовується для позначення того, що раніше іменувалося західним християнством. Таким чином, Захід є єдиною цивілізацією, яка визначає себе за допомогою напрямку компаса, а не за назвою якогось народу, релігії або географічно-го регіону [12].

Така ідентифікація вириває цю цивілізацію з її історичного, географічного та культурного контексту. Історично західна цивілізація є європейською цивілізацією. У сучасну епоху західна цивілізація стала євроамериканською, або північноамериканською, цивілізацією. Європу, Америку і Північну Атлантику можна знайти на карті, а Захід – не можна. Назва "Захід" також дала привід для виникнення концепції "вестернізації" і сприяла оманливому об'єднанню понять "вестернізація" і "модернізація" [13].

Говорячи про співвідношення цих явищ, Гантінгтон стверджує, що під час ранніх етапів змін, вестернізація підтримує модернізацію. На пізніших етапах модернізація стимулює відродження місцевої культури. Це відбувається на двох рівнях. На соціальному рівні модернізація посилює економічну, військову і політичну міць суспільства в цілому і змушує людей цього суспільства повірити у свою культуру і затверджуватися у культурному плані. На індивідуальному рівні модернізація породжує відчуття відчуженості і розпаду, тому що розриваються традиційні зв'язки та соціальні відносини, що веде до кризи ідентичності, а рішення цих проблем дає релігія. Він звертається до теорії запозичення, розробленої такими вченими, як Фробеніус, Шпенглер і Боземен. Ця теорія робить акцент на тому, наскільки вибірково цивілізація-реципієнт здійснює запозичення з інших цивілізацій і адаптує, трансформує і асимілює їх, щоб посилити і забезпечити виживання базових цінностей та своєї культури. Майже всі не-західні цивілізації світу існували не менш одного тисячоліття, а в деяких випадках – і кілька тисяч років. Вони показали приклади запозичень з інших цивілізацій для зміцнення своєї власної [14].

Гантінгтон приходять до висновку, що модернізація не обов'язково означає вестернізацію. Не-західні суспільства можуть модернізуватися і вже зробили це, не відмовляючись від своїх рідних культур і не переймаючи оптом всі західні цінності, інститути та практичний досвід. На фундаментальному рівні світ стає більш сучасним і менш західним [15].

Людина пов'язує себе з певною цивілізацією, а це означає, що вона не тільки приймає за свої цінності цієї цивілізації, але і виступає адеп-

том релігії, яку сповідують представники цієї цивілізації, вважає рідною та користується мовою цієї цивілізації.

Семюель Гантінгтон вважав, що мова та релігія відіграють важливу роль у самоідентифікації людей, а також у соціальному пізнанні. Якщо зараз зароджується універсальна цивілізація, значить, повинні мати місце тенденції до виникнення універсальної мови і універсальної релігії. Доказів такої точки зору не існує, і найбільш надійні з існуючих джерел, які, ймовірно, можуть бути не дуже точними, показують зворотне [16].

На відміну від Фукуяма, Гантінгтон не погоджується з твердженням, що майбутнє світу – це триумф Заходу, а з ним і його цінностей. Він пояснює це тим, що існують дві картини, які описують співвідношення влади Заходу та інших цивілізацій. Перша – це переважна, триумфальна, практично абсолютна могутність Заходу. З розпадом Радянського Союзу зник єдиний серйозний конкурент Заходу, і в результаті цього вигляд світу визначається цілями, пріоритетами та інтересами головних європейських націй, мабуть, за епізодичної участі Японії.

Друга картина Заходу зовсім інша. Вона малює цивілізацію в занепаді, чия частка світової політичної, економічної і військової могутності знижується в порівнянні з іншими цивілізаціями. Перемога Заходу в "холодній війні" привела не до триумфу, а до виснаження.

Ми бачимо, що обидві картини правдиві. Зараз панування Заходу незаперечне і так буде і в XXI сторіччі. Однак поступові, невідворотні і фундаментальні зміни також мають місце в балансі влади між цивілізаціями, і могутність Заходу, порівняно з потугою інших цивілізацій, буде і далі знижуватися. Ці зрушення у співвідношенні влади між цивілізаціями ведуть і вестимуть до відродження і зростання культурної впевненості у собі не-західних суспільств, а також до зростаючого відторгнення західної культури [17].

Куди більш важливими, ніж економіка і демографія, є проблеми падіння моралі, культурного суїциду і політичної роз'єднаності на Заході. Майбутнє процвітання Заходу і його вплив на інші країни залежать значною мірою від успішного подолання цих тенденцій, які дають привід домаганням мусульман і азіатів на моральну перевагу [18].

Френсіс Фукуяма навпаки, стверджує, що нашою долею є перемога ліберальних цінностей у всьому світі. "Триумф Заходу, західної ідеї очевидний насамперед тому, що у лібералізмі не залишилося ніяких життєздатних альтернатив" [19].

За Фукуямою, у XX сторіччі існували дві великі альтернативи лібералізму – фашизм та комунізм. Фашизм був розгромлений під час Другої Світової війни і потерпів крах не просто у матеріальному плані, він потерпів крах на ідейному рівні. Комунізм ставив за мету безкласове суспільство. Він звинувачував лібералізм у класовості та протиріччі між працею та капіталом. Ця проблема, як стверджує Фукуяма, була вирішена у сучасному суспільстві. "Коріння економічної нерівності – не у правовій і соціальній структурі нашого суспільства, яке залишається фундаментально егалітарним і помірно перерозподільним, справа шви-

дше у культурних і соціальних характеристиках складових його груп, що дісталися у спадок від минулого" [20].

Проте виникають інші проблеми для лібералізму: релігія та націоналізм. Фукуяма стверджує, що і ці два протиріччя не варто вважати не вирішуваними засобами лібералізму. На думку Фукуяма, дехто з дослідників схильний вважати, що пожвавлення релігії свідчить про те, що люди глибоко нещасні від безликоності і духовної порожнечі ліберальних споживчих суспільств. Однак, хоча порожнеча і є, з цього не випливає, що нашою перспективою стає релігія. Зовсім не очевидно і те, що цей дефект можна усунути політичними засобами. Теократична держава як політична альтернатива лібералізму і комунізму пропонується сьогодні тільки ісламом. Однак, ця доктрина малоприваблива для немусульман, і важко собі уявити, щоб цей рух отримав якесь поширення. Інші, менш організовані релігійні імпульси, з успіхом задовольняються у сфері приватного життя, допустимого ліберальним суспільством. Щодо націоналізму, то Фукуяма ставить під сумнів, чи дійсно він є нерозв'язним для лібералізму протиріччям. Націоналізм неоднорідний, це не одне, а кілька різних явищ – від помірної культурної ностальгії до високоорганізованого і ретельно розробленого націонал-соціалізму. Переважна більшість націоналістичних рухів у світі не має політичної програми і зводиться до прагнення здобути незалежність від якоїсь групи чи народу, не пропонуючи при цьому скільки-небудь продуманих проектів соціально-економічної організації. Це ні в якому разі не означає, що міжнародні конфлікти взагалі зникнуть. Адже і в цей час світ буде розділений на дві частини: одна буде належати історії, інша – постісторії. Конфлікт між державами, що належать постісторії, і рештою держав буде як і раніше можливий [21].

У тому, що стосується соціального пізнання, Фукуяма звертається до питання розвитку суспільств. Якщо історії суспільств рухаються по циклічним або просто випадковим шляхам, то можливе повторення будь-якої соціальної чи політичної практики минулого. Якщо ж історія має спрямованість, то жодна форма, котра пішла в минуле, в одному і тому ж суспільстві не повториться. У такому разі повинен існувати постійно діючий і однаковий Механізм, що диктує розвиток еволюції в певному напрямку, який якимось чином зберігає в сьогоденні пам'ять про минулі періоди. Циклічні або випадкові шляхи розвитку історії не виключають можливості соціальних змін і обмеженої регулярності у розвитку, але вони не вимагають єдиного джерела історичних причин, тому вони повинні також включати в себе процес регенерації, який повністю стирає усвідомлення минулих досягнень [22].

Фукуяма вважає, що соціальні дії людини визначаються її бажанням, але не просто бажанням, а бажанням бажань інших та бажанням визнання. Він говорить, що повністю людське, антропогенетичне бажання – бажання, що породжує самосвідомість, людську реальність, – є, в кінцевому рахунку, функцією спраги "визнання". І ризик для життя, за допомогою якого людська реальність "виходить на світ", є ризик в ім'я такого бажання. У силу цього, щоб говорити про "витоки" самосвідомості, не-

обхідно говорити про смертну битву за "визнання". Навіть встановлення ліберальної демократії людьми в усьому світі певною мірою продиктовано чистим запереченням – запереченням помилок і несправедливостей старого режиму [23].

Концепція бажання визнання постає проблемною, коли ми говоримо про сторону людської природи, яка і лежить в основі майже всіх воєн і політичних конфліктів. Щоб розкрити сенс "боротьби за визнання", Фукуяма звертається до гегелівської концепції людини чи людської природи, згідно з якою, існувала "перша людина", що жила на початку історії. Вона має деякі спільні з тваринами бажання, такі як потреба в їжі, сні, даху, і насамперед – збереження власного життя, але вона радикально відрізняється від тварини тим, що бажає не лише реальні, "позитивні" предмети, але і предмети абсолютно нематеріальні. І понад усе "перша людина" бажає бажань інших людей – тобто хоче, щоб інші її визнавали і не просто визнавали, а визнали людиною. Це змушує її вступати у боротьбу з іншими людьми, з чого і починається історія [24].

Подібні ідеї щодо бажання визнання висловлювали також Платон, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Ж. Руссо, Ф. Ніцше. Всі вони говорили про ту сторону людини, яка відчуває потребу надавати цінність речам – у першу чергу, собі, але також і людям, діям або навколишнім предметам. Жага визнання є найбільш політична частина людської особистості, оскільки саме вона змушує людей прагнути до самоствердження над іншими [25].

Перший поширений аналіз феномену спраги визнання у західній філософській традиції з'являється у "Державі" Платона. У ній говориться про ідеальне місто, де повинні бути охоронці або воїни. За Сократом, головною властивістю цих охоронців є "тімос" (τιμος) – грецьке слово, яке дуже приблизно можна перекласти як "натхненність" або "духовність". Сократ порівнює володаря Тімоса з породистим псом, здатним на величезну хоробрість і гнів у битві з чужинцями для захисту свого міста. Сократ говорить про три начала душі, у зв'язку з якими ми і можемо говорити про тімос [26]. Тімос виникає в "Державі" як щось, пов'язане з цінністю, яку людина визначає для самої себе, – тим, що ми сьогодні назвали б "самооцінкою".

Фукуяма говорить про цю специфічну людську особливість у зв'язку з проблемою кінця історії. За Фукуямою, це тотальна перемога ліберальної демократії в усьому світі.

Разом з кінцем історії Фукуяма говорить і про останню людину. Оскільки суть людини, яка відрізняє її від тварин, і робить її саме людиною, полягає в її бажанні бажань інших людей, а також бажанні визнання, то, якщо буде створено ідеальну державу, де не буде потреби у конфліктах за визнання, бо це стане просто непотрібним. Людство у сучасному значенні просто перестане існувати і повернеться до стану тварин, які існували до початку історії [27].

Кінець історії означатиме кінець війнам і кривавим революціям. Якщо людина зможе створити суспільство, з якого вигнана несправедливість, її життя стане схожим на життя тварини [28]. Тобто людське життя

включає цікавий парадокс: воно начебто вимагає несправедливості, щоб було проти чого боротися, бо лише ця боротьба кличе людину до більш високого стану.

Фукуяма не перший, хто запропонував концепцію Заходу як кінця історії. Серед прихильників ідеї "кінця історії" варто згадати Гегеля, який у своїй філософії історії також дотримувався точки зору щодо Заходу. За Гегелем, історія рухається зі Сходу на Захід, тому Азія виявляється початком історії, а Європа, відповідно, її кінцем. Проте, якщо Фукуяма говорив про Європу як джерело лібералізму, перемогу якого він стверджував, то Гегель говорив про монархію, яка панує у германському світі і яка, таким чином, є віком "старості" для історії [29].

Проведений порівняльний аналіз поглядів С. Гантінгтона та Ф. Фукуями на проблему спрямованості соціальних процесів дозволив зробити висновок, що важливою складовою підходів обох авторів є цінності. Проте кожний із них відводить різну роль цінностям у своїй концепції. Якщо у С. Гантінгтона цінність є основою для розуміння міжцивілізаційних відносин, то у Ф. Фукуями основою є жага визнання та бажання бажань інших, а цінності зумовлені цією жагою як специфічною особливістю людини.

С. Гантінгтон акцентував увагу на визначній ролі цінностей у міжцивілізаційних відносинах у світі після холодної війни. Він звернув увагу на загострення взаємин між цивілізаціями, ядром яких виступають різні, і навіть нерідко несумісні релігійні та культурні цінності. Таким чином, ідеологічні, політичні, або економічні відмінності втратили свою першість у визначенні напряму розвитку світових відносин.

Фукуяма звернув увагу на важливість жаги визнання як детермінанти людської поведінки. Завдяки цій особливості людина відчуває потребу надавати цінність речам – у першу чергу собі. Жага визнання є найбільш політична частина людської особистості, оскільки саме вона змушує людей прагнути до самоствердження над іншими. Це прагнення призводить до конфліктів та війн. За Фукуямою, з початком конфліктів за визнання почалась історія людства. Ф. Фукуяма обґрунтовував тезу про остаточну перемогу ліберально-демократичних ідей, і відповідно – цінностей, над усіма іншими ідеологічними концепціями і ціннісними системами.

У Гантінгтона та Фукуями різні світоглядно-методологічні позиції, якщо оцінювати їх під ціннісним кутом зору. Гантінгтон розглядає різні культурно-ціннісні системи як сурядні, плюралістично, тоді як Фукуяма розглядає їх як вищі і нижчі, ієрархічно. Це призводить до різних наслідків для визначення предмету дослідження: Гантінгтон акцентує увагу на культурному і ціннісному розмаїтті, а Фукуяма – на пріоритетності і "перемозі" одних ціннісних і культурних, відповідно ідеологічних систем над іншими. Перший звертає увагу на сумісність/несумісність і навіть непорівнюваність різних цінностей і культурних проявів, для другого – всі вони принципово порівнювані. Перший помічає переважно горизонтальні ціннісні взаємини і мало розрізняє вертикальні, другий – навпаки.

1. *Зейналов Ш. А.* Диалог и сотрудничество между цивилизациями как условие человеческого существования // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 338–343. 2. *Кирсанов А. И. С.* Хантингтон о "столкновении цивилизаций" в контексте глобальных трансформаций // Философия и общество. – 2008. – Вып. № 3(51). – С. 32–43. 3. *Переслегин С.* Послесловие. О спектроскопии цивилизаций, или Россия на геополитической карте мира // Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – С. 579–603. 4. *Прудникова О. В.* Проблема "конца истории" у классичній соціально-філософській думці // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 332–337. 5. *Ютанов Н.* Практика цивилизаций // Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – С. 5–6. 6. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон [пер. с англ. Ю. Новикова (главы 1–8) ; под ред. Е. Кривцовой и Т. Велимева (главы 9–12)] ; под общ. ред. К. Королева ; послесл. С. Переслегина. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – С. 17. 7. Там же. – С. 26. 8. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. – Режим доступа : <http://ecocrisis.wordpress.com/miscellanea/clash-civilization>. 9. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – С. 26–27. 10. Там же. – С. 190–193. 11. Там же. – С. 202. 12. Там же. – С. 58. 13. Там же. – С. 59. 14. Там же. – С. 108–109. 15. Там же. – С. 112. 16. Там же. – С. 80–81. 17. Там же. – С. 115–117. 18. Там же. – С. 500. 19. *Фукуяма Ф.* Конец истории? [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_Fuk_Endlst.php. 20. Там же. 21. Там же. 22. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2004. – Режим доступа : <http://www.nietzsche.ru>. 23. Там же. 24. Там же. 25. Там же. 26. *Платон.* Государство // Платон. Собрание сочинений : в 4 т. Т. 3 / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – С. 213–214. 27. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек. 28. Там же. 29. *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993, 2000. – С. 147–148.

Надійшла до редколегії 15.04.13

Н. С. Щербина

**ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ
ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАПРАВЛЕННОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ С. ХАНТИНГТОНА И Ф. ФУКУЯМЫ**

На основании сравнительного анализа трудов С. Хантингтона и Ф. Фукуямы сделана попытка определить их понимание проблемы направленности социальных процессов как основанное на ценностном подходе.

Ключевые слова: социальные процессы, ценности, человеческое поведение, межцивилизационные отношения, жажда признания, конец истории.

N. Shcherbyna

**VALUE FOUNDATIONS
OF DETERMINATION OF THE ORIENTATION OF SOCIAL PROCESSES:
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VIEWS OF S. HUNTINGTON AND F. FUKUYAMA**

Made attempt to determine S. Huntington's and F. Fukuyama's understanding of the problem of orientation of social processes as based on the value approach according to the comparative analysis of their works.

Keywords: social processes, values, human behavior, intercivilizational relationships, recognition desire, end of history.